

Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim

İlhan Kutluer, Gürbüz Deniz, Muammer İskenderoğlu,
Semih Ceyhan, M. Nedim Tan, Ercan Alkan,
Mehmet Mehdi Ergüzel, Ahmet Emre Polat, Kenan Mermer,
Mehmet Şamil Baş, Mehmet Uyar, Fuat Aydın,
Scott Rank, Ayten Altıntaş, Nil Sarı,
Ayten Koç, Sena Aydın,
İnan Kalaycıoğlu-İsmail Dinçarslan, Efe Arık

Editörler:

Fuat Aydın & Mükerrerrem Bedizel Aydın

OSAMER
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
OSMANLI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Mahya Yayınları 47

“Osmanlı’da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim”

İlhan Kutluer, Gürbüz Deniz, Muammer İskenderoğlu,
Semih Ceyhan, M. Nedim Tan, Ercan Alkan,
Mehmet Mehdi Ergüzel, Ahmet Emre Polat, Kenan Mermer,
Mehmet Şamil Baş, Mehmet Uyar, Fuat Aydın,
Scott Rank, Ayten Altıntaş, Nil Sarı, Ayten Koç, Sena Aydın,
İnan Kalaycıoğlu-İsmail Dinçarslan, Efe Arık

“Bu kitapta yer alan metinler, 15-17 Ekim 2015 tarihinde Sakarya Üniversitesi,
Osmanlı Araştırmaları Merkezi (OSAMER) tarafından düzenlenen,
Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi’nde
sunulan tebliğlerden seçilerek hazırlanmıştır”

Yayına Hazırlayanlar

Fuat Aydın & Mükerrerem Bedizel Aydın

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni

stepajans@stepajans.com

Baskı / Cilt

Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 12266 T (0212) 446 88 46

1. Baskı, İstanbul, Ekim 2016
ISBN 978-605-5222-41-3

© Mahya Yayıncılık, 2016

Mahya Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri San. ve Tic. A. Ş.
Göztepe Mah. İnönü Cad. No: 78 Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 21182 T (0212) 441 16 47 F (0212) 441 16 13
info@mahyayayincilik.com.tr

MİNHÂCÜ'L-FUKARÂ'DA İSMAİL ANKARAVÎ'NİN KLASİK TASAVVUFÎ MİRASI DEĞERLENDİRME BİÇİMİ

M. Nedim Tan *

Tasavvufun Osmanlı toplumsal yapısı içerisindeki konumu hakkında kuşatıcı bir düşünceye ulaşma çabası -kolaylıkla tekrar edilen genellemelerle yetinilmeyecekse eğer- muhatabı çok yönlü bir araştırma sahasının içine çeker. Mevcut dinî tavırlar ve siyasî iktidarın kırılmalarla dolu ilişkileri bağlamında tasavvufî fikirlerin ve uygulamaların Osmanlı toplumunda durduğu yeri görmek, sosyal tarih çalışmalarını ilgilendirdiği kadar, sûfî öğretinin şifâhî ve kitâbî yollarla nasıl kendi hafızasını inşâ ettiğini gösterecek disiplinlerarası bir okuma faaliyetine ihtiyaç duyar. Ancak sûfilerin tarih üstü bir dil kurgulayarak maksatlarını sosyal ortamla sınırlamayan ve metafizik geçerliliğini her türlü kültürel unsurla sentezleyebilecek tutumlar geliştirmiş olmaları, muhatabı için konunun sınırlarını belirsiz bırakan başlıca sebepler arasındadır. Tarihin gidişinde düşünce ile olgu arasındaki bağlantı tek taraflı olmaması dolayısıyla öğretiler toplumsal sonuçlarını bir dereceye kadar sahiplenirler ve yaşanan dönüşümler bir şekilde öğretiye sızar. Tasavvuf kendi üslubunu inşâ ederek insanların ilgisini yönetmeye başladığında toplumsal yapıya müdahale etmiş olur; bu müdahalenin karşılığı ise mevcut insanî beklentilerin tasavvufî üslupla kendini dışavurması ve beraberinde öğretiyi şekillendirmesidir. Yüzyıllara

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi (nedim.tan@marmara.edu.tr).

yayılan bu dinamik sürecin hamâsî söylemler ya da neye atıf yaptığı belirsiz övgülerle gölgelenmemesi, eserlere ve kurumlara özelleşen, okuduğu metinlere ve karşılaştığı tezahürlere soru soran çalışmalarla mümkündür. Bu yüzden uzun zaman dilimlerini belirli genellemelerden hareketle tüketmek yerine belli bir eseri ya da olayı kendi yüzyılı içerisindeki gündemlerle irtibatını kurarak ele almak daha öğretici ve araştırmacıyı öngörölmüş sonuçların tekrarına mahkumiyetten kurtarıcı olacaktır. Bu metodolojik hatırlatmadan sonra tebliğimizin içeriğine gelirsek; bu tebliğde XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasındaki dinî ve fikrî hareketliliğin temsilcilerinden biri olan İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin, Minhâcû'l-fukarâ'sı özelinde klasik tasavvufî mirasla¹ ilişkisi üzerinde duracak, böylelikle Ankaravî'nin hem kendi muhataplarını hem de ilerleyen yüzyıllardaki okuyucularını ne ile ve niçin başbaşa bıraktığını tespitte çalışacağız.²

Bir tasavvufî yapının kimliği yalnızca kendi içine dönük hareketlilikle değil, miras aldığı ya da bir şekilde karşılaştığı unsurlarla geliştirdiği ilişkiler bağlamında netlik kazanır. Böyle bir açılımın gerçekleşmesi tarikat faaliyetlerinin sosyal-siyasî çevreyle sınırlı kalmamasını sağlarken hem bu faaliyetlerin metafizik bir yörünge içinde kalmasına hem de fikirler tarihiyle irtibatlanmasına imkan verir. Bu bakımdan bir Mevlevî şeyhi olarak Ankaravî'nin bir yandan âit olduğu yolun temel kabullerini sahiplenirken diğer yandan kendi yolunu merkeze alarak önceki dönemlerin birikimine ve farklı tavırlara açılma yöntemi

1] Bu tebliğde "klasik tasavvufî miras" ifadesiyle kastettiğimiz "mütekaddimîn" şeklinde de ifade edilen İbnü'l-Arabî dönemi dâhil olmak üzere miladî XIII. yüzyıl öncesinin birbirini destekleyen ve geliştiren tasavvuf literatürüdür.

2] *Minhâcû'l-fukarâ*'nın içeriğine ve etkisine ilişkin literatürdeki mevcut çalışmalar ve yorumlar hakkında bkz. Erhan Yetik, *İsmâil-i Ankaravî -Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri-*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), s. 123-143, 145-245; Semih Ceyhan, "İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi", (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 191-200; Alberto Fabio Ambrosio, *Bir Mevlevînin Hayatı -17. Yüzyılda Sûfîlik Öğretisi ve Âyinleri-*, çev. Ayşe Meral, (İstanbul: Kitap Yayınları, 2012), s. 99-174; Erhan Yetik, "Minhâcû'l-fukarâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2005, XXX, s. 108-109. Biz bu tebliğde *Minhâc*'ın kaynakları ile ilgili hâlen sürmekte olan çalışmamızın perspektife ilişkin yönlerini paylaşmaya çalışacak ve literatür detayına girmeyeceğiz.

tasavvufî telif tarihinin orijinal bir tezâhürüdür.³ Ankaravî, Mevlevîliğ'in kendi iç tarihinde oluşturduğu etkiyi tasavvufî mirasın Osmanlı tecrübesine yansıtmış ve yazdığı eserlerle literatüre hareket kazandırmış bir sûfî olarak tarikat içi değerlendirmeleriyle yeni bir Mevlevî kimliğinin oluşmasına yol açmış, aynı zamanda eğitim ilkeleri ve tasavvufî maksadları hayata geçirme noktasında hakikat-mârifet mertebelerini belli bir sistem içerisinde sunan bir yapının doğmasına zemin hazırlamıştır.⁴ Bu yönüyle Minhâc, Ankaravî'nin ortaya koyduğu külliyyâtın haritası niteliğindedir.⁵

Bilindiği gibi Ankaravî'nin *Minhâc*'ı, bir tarikat müntesibinin haberdâr olması gereken meselelere dâir bir rehber olmak üzere tertip edilmiştir. Eserin özellikle ilk kısmında bir yanlış düzeltme ve bir eksikliği giderme kaygısı taşıyan, dolayısıyla irşâd makamının mevcut otoritesini gerekçeli olarak tespit çabası içerisinde olan, Mevlevîliğ'e ve diğer tasavvufî faaliyetlere ilişkin doğru algının oluşturulmasını hedef alan bir soruşturma vardır.⁶ Mesnevî'nin otoritesini ve yeterliliğini hiçbir şekilde sorgulatmayan, Mevlevîliğ'in ise her anlamda mütedit bir yol olduğunu savunan Ankaravî, muhataplarının Mesnevî ile münasebetlerini yetersiz bulması sebebiyle ve tarikata dönük olumsuz söylemlerin etkisini kırmak amacıyla eserini yazmıştır. Bu anlamda Ankaravî yeni bir üslup eşliğinde yeni ıstılahlar vaz' etmek için değil daha çok kendinden önce yazılmış ve tarikat erbâbı nezdinde itibar görmüş eserleri belli gündemler ve durumlara göre düzenlenmek için *Minhâc*'ı tertip ettiğini söyler.⁷

Minhâc, aynı zamanda Ankaravî'nin faaliyetleri açısından diğer eserlerinin içerik ve amaçlarını tamamlayıcı bir nitelik arzeder. Nitekim Ankaravî *Derecâtü's-sâlikîn* isimli eserini *Minhâc*'ın üçüncü bölümünde

3] Safi Arpaguş, "Galata Mevlevihânesi Örneğinde İstanbul Mevlevîliğinin Kültürel Hayata Etkisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 33 (2014), s. 27-31.

4] Ceyhan, "İsmâil Ankaravî", s. 106-111

5] Nitekim Ceyhan, Ankaravî ile ilgili çalışmasında *Minhâc*'ın, *Mesnevî*'deki sistematik bütünlüğü verebilecek en temel kaynak olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bkz. Ceyhan, "İsmâil Ankaravî", s. 192.

6] İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukârâ*, haz. Safi Arpaguş, (İstanbul, Vefâ Yayınları, 2008), s. 20-24.

7] Ankaravî, *Minhâc*, s. 32-33.

ikmâl edecek, *Nisâbü'l-Mevlevî*'de Mesnevî beyitleriyle sınırlı ve anlamca özet niteliğinde olan içerik *Minhâc*'da tasavvufî telif tarihiyle bütünleşerek hacimce genişleyecektir. Bunun dışında *Risâle-i Usûl-i Tarikat-ı Nâzenîn* ile *Sülûknâme-i Şeyh İsmâil*, *Minhâc*'da ele alınan konuların özellikle intisâb ve Mevlevîliğin temel nitelikleri bağlamında muhtasar bir anlatımı görünümündedir.⁸ Dolayısıyla *Minhâc*, müellifinin tarikat tecrübesi ve telif hayatının bir neticesi olarak belli bir birikimin ortaya konması adına başlı başına bir değer taşır. Ankaravî *Minhâc*'ı yazmakla kendi sorumluluğundaki müridlere rehberlik etmek, tarikat kavramının ve beraberinde gelen âdâb-erkânın mâhiyetini ortaya koymak, kendi döneminde şiddetini arttıran tasavvuf karşıtı dilin yayılmasını engellemek için muhataplarına bir başvuru metni bırakmıştır. XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının Kadızâdelilerin faaliyetlerinde sembolleşen bir tasavvuf karşıtı sosyal olguyla başbaşa olduğu hatırlanırsa tarikat kültürünü meşrulaştırmak ve sürekliliğini sağlamak açısından onun teliflerinin katkısı daha net anlaşılacaktır.

Eserinin hemen her sayfasını en az bir veya birkaç iktibasla zenginleştiren Ankaravî, *Minhâc*'ı telif ederken âdâb-erkânın tespitinde daha çok Avârifü'l-maârif'i ve hâller-makamların anlatımında ise Menâzilü's-sâirîn'i kendine örnek almış, bu yüzden konu edindiği her meseleyi bir şekilde âyet ve hadislerle irtibatlandırarak, ayrıca *Mesnevî* ve *Fütûhât* ile içiçe katarak anlatmıştır. Bu hâliyle *Minhâc*, hem Avârif ve Menâzil'in Osmanlı kültüründeki etkisinin izini sürmek hem de Mesnevî'nin diğer klasikler bağlamında nasıl okunabileceğini görmek açısından metodolojik bir örnek sayılır. Ankaravî'nin Ebû Tâlib el-Mekkî, Kuşeyrî ve Gazzâlî'ye yaptığı atıflar *Avârif ve Menâzil*'e nisbetle sınırlı kalmakla birlikte, *Hakâiku't-tefsîr*, *Letâifu'l-işârât*, *Arâisu'l-beyân* ve *İ'câzü'l-beyân* gibi işârî tefsirlere de kaynakları arasında yer vermesi onun belli bir arkaplan oluşturma amacı taşıdığını gösterir. Ayrıca Ankaravî, metninin kaynakları arasına Gazzâlî, Konevî ve Sem'ânî'nin esmâü'l-hüsna şerhlerini de katarak literatürle irtibatına çeşitlilik kazandırmıştır. *Minhâc*'ta dikkat çekici olan bir diğer husus, XIV. yüzyıldan itibaren tasavvufî telif tarihini hareketlendiren Şâzelî metinlerini *Hikem-i Atâiyye* ve *Letâifu'l-minen*'i öne çıkararak kullanmış olmasıdır. Ankaravî, *Hikem*'i İbn Abbâd er-Rundî'nin şerhini dikkate alarak okur

8] Ceyhan, "İsmâil Ankaravî", s. 199.

ve onun *Hikem*'i kaynak olarak kullanmasıyla Mısır'daki hayatı arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir. Muhammed Pârsâ'nın *Faslü'l-hitâb*'ı'nı kullanması da Ankaravî'nin mütedâvil metinler arasında bağ kurma gayretlerinin bir örneğidir. *Menâzil*'i *Kâşânî* şerhi kanalıyla okuyan Ankaravî, bu çizgiyi *Mesnevî* ile buluşturarak kendisinden önceki benzer metinlere nisbetle bir fark ortaya koyar. *Minhâc*'da *Fusûsu'l-hikem*'e doğrudan atfı olmayışı eserin nazarî mirasla ilişki kurmaması bağlamında yorumlanabileceği gibi, dönemin polemik literatüründe *Fusûsu'l-hikem*'in ön planda oluşuyla da ilişkilendirilebilir. Ankaravî, her ne kadar *Nakşu'l-Fusûs* şerhiyle ilgili külliyât içerisinde yerini almışsa da *Minhâc*'ı *Fusûsu'l-hikem*'in metniyle ilişkilendirmemesi eserin bütünü üzerinden tahlile değer bir konudur. Bu bağlamda Ankaravî'nin *Fütûhât* atıfları da bazı tasarruflar ihtiva etmesi sebebiyle birebir olup olmadıkları açısından değerlendirilmelidir. Ankaravî'nin eserini çok yönlü bir içeriğe kavuşturan hususlardan biri de *Mesnevî* üzerinden tasavvufî şiirin öğretilerdeki yerini sağlamlaştırırken İbnü'l-Fârız, Attâr, Hâfız-ı Şîrâzî, Şebüsterî, Irâkî ve Muhammed Şîrin Mağribî'ye yaptığı atıflarla tasavvufî şiirin hangi bağlamlarda değerlendirilebileceğinin örneğini vermesidir. *Minhâc*'ı Osmanlı ilim çevreleriyle muhatap kılan nokta, eser boyunca ulemâ nezdinde saygınlık kazanmış ve başvuru kaynağı sayılmış eserlere yapılan atıflarla metnin desteklenmesi, verilen anlamların delillendirilmesidir. Bu bakımdan Beyzâvî'ye ve *Şeyhzâde hâşiyesine*, Râgıb el-İsfahânî'ye, Râzî tefsirine, Ali el-Kârî'nin *Mişkâtü'l-mesâbil* şerhine, Molla Gürânî'nin *Gâyetü'l-emânî*'sine yapılan atıfların, *Minhâc*'ın hitap ettiği tasavvuf dışı muhataplar için kıymet taşıdığı düşünülebilir. Bu hâliyle *Minhâc*, Sadreddin Konevî ile İbn Atâullah el-İskenderî'nin bir arada okunabileceğini, Necmeddin Kübrâ ile Fahreddin Râzî'nin birlikte değerlendirilebileceğini, Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî ile Mevlana'nın aynı doğrultuda beyanlarının rahatlıkla bulunabileceğini göstermek amacını taşımakta ve buna ilişkin bir örnek ortaya koymaktadır. *Minhâc*'da yer verilen isimlerin ve aktarılan sözlerin çokluğu Ankaravî'nin tasavvuf tarihinin dönemleri arasındaki bağı güçlendirme gayesiyle ilgili gözükmektedir.

Ankaravî'nin eserleri, tasavvuf kültürü ve öğretisinin temellerini ortaya koyan önemli metinlerle geliştirilmiş çok yönlü ilişkilerin bir yekünüdür. *Minhâc*'ı *fukarâ*, kendi döneminin tasavvufî yaşantısını, hem âdâb-erkân yoluyla hem de seyr ü sülûk merkezli nazarî anlatımlarla

kuşatma çabası içinde olan, mevcut ve muhtemel tasavvufî tezahürlere belli ilkeler üzerinden bakmayı/baktırmayı amaçlayan, bunu yaparken de sürekli kurucu sayılmış unsurlarla bağ kuran bir temellendirme denemesidir. Ankaravî, bu eserinde tasavvufun doğruluğunu ve haklılığını ortaya koyma kaygısı taşır. Bu ise onu fiilî durumla metafizik prensipler arasındaki irtibatı tutarlı bir bütünlükten görme çabası içine sokar. Osmanlı döneminde klasik tasavvufî mirası mevcut hafızayla irtibatlandırma gayreti taşıyan Abdullah İlâhî, Akşemseddin ve Abdullah Bosnevî gibi sûfîlerin üslubuna nisbetle Ankaravî daha farklı bir sistematik ortaya koymuştur. Aslında *Minhâc*, temelleri ve prensipleri her cüz'î tezahürde bulma ve gösterme arayışının kaçınılmaz olarak dile ve tarihe açılmayı beraberinde getireceğine güzel bir örnektir. Dile ve tarihe açılmak aynı zamanda geleneğin içine yerleşmek ve böylelikle hâfızanın sürekliliğini ve haklılığını sergilemek demektir. Bilinen ve bilinmeyen pek çok çehrenin katkı yaptığı bir faaliyet sahası olarak tasavvuf tarihi birbirinden miras alınarak zenginleşen ve sürekli aktarılmak suretiyle hayatı dönüştüren çok yönlü irtibatlarla örülü bir bütündür. Ankaravî Minhâc'ıyla bu bütünün Osmanlı coğrafyasına özelleşen bölümünde dikkat çekici bir konuma sahiptir.

KAYNAKÇA

- Ambrosio, Alberto Fabio, *Bir Mevlevînin Hayatı -17. Yüzyılda Sûfilik Öğretisi ve Âyinleri-*. Çev.: Ayşe Meral. İstanbul: Kitap Yayınları, 2012.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Minhâcü'l-fukârâ*, Hazırlayan: Safi Arpaguş. İstanbul: Vefâ Yayınları, 2008.
- Arpaguş, Safi, "Galata Mevlevîhânesi Örneğinde İstanbul Mevlevîliğinin Kültürel Hayata Etkisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 33 (2014): 17-37.
- Ceyhan, Semih, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Yetik, Erhan. "Minhâcü'l-fukârâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2005. XXX, s. 108-109.
- Yetik, Erhan, *İsmâil-i Ankaravî -Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşler-*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.